

УДК 346.544.4

ТИЩЕНКО Юлія,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права Київського національного торговельно-економічного університету

ПОНЯТТЯ «ПОСЛУГА»: В МІЖНАРОДНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВІ

Здійснено спроби вдосконалення визначення поняття «послуга». Проаналізовано положення міжнародно-правових актів та вітчизняного законодавства, які містять визначення цього поняття. Досліджено наукові концепції дефініції поняття «послуга».

Ключові слова: економічна діяльність, послуга, постачання послуг, міжнародно-правове регулювання послуг, національно-правове регулювання послуг.

Тищенко Ю. Понятие «услуга»: в международном и отечественном праве. Осуществлены попытки усовершенствования определения понятия «услуга». Проанализированы положения международно-правовых актов и отечественного законодательства, содержащие определения этого понятия. Исследованы научные концепции дефиниции понятия «услуга».

Ключевые слова: экономическая деятельность, услуга, поставка услуг, международно-правовое регулирование услуг, национально-правовое регулирование услуг.

Постановка проблеми. Трансформація індустріальних національних господарств у постіндустріальні супроводжується активним розвитком сфери послуг як головної ознаки науково-технічного прогресу, коли частка послуг у структурі ВВП розвинених країн світу постійно зростає. Як зазначає С. С. Конах, середньорічні темпи приросту ВВП у сфері послуг випереджають темпи приросту ВВП у виробництві товарів (близько 2,5 %). У ній зайнято більше половини працездатного населення світу, зокрема у Німеччині та Італії – близько 40 %, у Нідерландах – майже 50 %, у США – понад 70 % [1, с. 159]. Сфера послуг стає транснаціональною і наявне міжнародно-правове регулювання цьому тільки сприяє.

Незважаючи на збільшення частки послуг у національних економіках і світовій економічній системі, існують деякі проблеми їх правового регулювання, зокрема – неоднозначність визначення самої категорії «послуга».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню поняття «послуга» присвячено праці О. В. Голіної, Н. В. Федорченко, Г. Ю. Шаркової, О. Ю. Щодри [2–5] та інших, в яких «послуга» розглядалася з різних аспектів як категорія зобов'язального права, різновид господарської діяльності чи поняття економічної науки тощо.

Складність та багатогранність явища «послуга», необхідність з'ясування його сутності та відсутність ґрунтовних досліджень для належного правового регулювання формує потребу його ретельного вивчення.

Метою статті є здійснення аналізу положень міжнародно-правових та національних актів щодо визначення поняття «послуга» та формулювання авторської дефініції.

Матеріали та методи. Методологічну основу праці становили такі загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження, як діалектичний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, узагальнення тощо. Інформаційну базу склали документи ООН [6], СОТ [7], ІСО [8], ЄС [9–10], ОЕСР [11], закони України [12–14], дослідження вітчизняних науковців [15–21].

Результати дослідження. Послуга є предметом правового регулювання не тільки національного, а й міжнародного законодавства.

Головним джерелом відповідних правових норм у сфері міжнародно-правового регулювання наразі є Генеральна угода про торгівлю послугами (*General Agreement on Trade in Services, GATS*) від 15.04.1994 [7], що є складовою пакета документів про створення СОТ, але у ній відсутнє визначення поняття «послуга», а стаття 1 надає лише види засобів їх постачання. Для цілей ГАТС торгівля послугами означає їх поставку:

- з території однієї країни-члена на територію будь-якої іншої країни-члена;
- на території однієї країни-члена споживачеві послуг будь-якої іншої країни-члена;
- постачальником послуг однієї країни-члена шляхом комерційної присутності на території будь-якої іншої країни-члена;
- постачальником послуг однієї країни-члена шляхом присутності фізичних осіб країни-члена на території будь-якої іншої країни-члена.

Частина третя ст. 1 ГАТС зазначає, що «послуги» включають кожен вид послуг у будь-якому секторі за винятком послуг, що постачаються при виконанні функцій державної влади. Згідно з цією нормою «послуга, що надається при виконанні функцій державної влади», означає будь-яку послугу, яка надається не на комерційній основі і не за умовами конкуренції з одним або кількома постачальниками послуг.

Додатки до ГАТС містять правове регулювання торгівлі деякими видами послуг. Додаток щодо авіатранспортних послуг застосовується до заходів стосовно ремонту та сервісного обслуговування літаків; продажу та збуту авіатранспортних послуг; послуг комп'ютерної системи резервування. Проте у цьому Додатку послугою не вважаються заходи

щодо прав перевезення, яким би чином вони не були надані; послуг, безпосередньо пов'язаних з реалізацією прав перевезень.

Додаток щодо фінансових послуг має конкретний їх перелік. Страхові послуги містять пряме страхування, страхування життя, перестраховування, страхове посередництво. Натомість банківські послуги полягають у прийомі від населення депозитів та інших грошових коштів, що належать до сплати, видачі позик усіх видів, в усіх видах послуг щодо платежів та грошових переказів, наданні гарантій та фінансового лізингу тощо.

Особливе міжнародно-правове регулювання, що міститься в окремих Додатках ГАТС, мають послуги щодо морського транспорту та телекомунікацій. Сфера авіаційних та морських перевезень, фінансових та телекомунікаційних послуг, з огляду на їх специфічність, знайшли свою конкретизацію. Натомість інші види послуг у зазначеному документі мають абстрактний характер, що може зумовити протекціоністські недружні дії держав у випадку імпорту таких послуг.

Ще одним міжнародно-правовим джерелом регулювання сфери надання послуг є Кодекс лібералізації поточних невидимих операцій Організації економічного співробітництва та розвитку від 12 грудня 1961 р. [11]. Цей нормативно-правовий акт спрямований на ліквідацію обмежень за поточними невидимими операціями між країнами-учасниками. Його Додаток А містить перелік поточних невидимих операцій, на які учасники надають будь-який дозвіл, необхідний для реалізації зазначених операцій. Він складається з одинадцяти розділів, які, в свою чергу, містять найменування конкретних послуг: технічна допомога, складське зберігання, пасажирські та вантажні перевезення, страхування життя, управління активами, туризм тощо.

Розуміння поняття «послуга», закладене в цьому Кодексі, не має абстрактного загального характеру, і, відповідно, у держав-учасників виникають зобов'язання щодо лібералізації торгівлі тільки тих видів послуг, які в ньому зазначені.

Нормативні документи Міжнародної організації зі стандартизації (*International Organization for Standardization, ISO*), зокрема стандарт «Оцінювання відповідності – Вимоги до органів, що сертифікують продукцію, процеси та послуги (згідно з *ISO/IEC 17065:2012*)», затверджений наказом № 175-Я Національного агентства з акредитації України від 27.12.2013, також містять дефініцію поняття «послуга», де згідно з п. 3.6 даного стандарту «послуга – це результат, принаймні, однієї дії, що обов'язково виконується у взаємодії між постачальником та замовником, і який, зазвичай, є нематеріальним» [8]. Надавання послуги може охоплювати:

- дії, виконувані з матеріальною продукцією, наданою замовником (наприклад, автомобіль, що підлягає ремонту);
- дії, виконувані з нематеріальною продукцією, наданою замовником (наприклад, з декларацією про отримані доходи, необхідною для обчислення розміру податку);

- надавання нематеріальної продукції (наприклад, надавання інформації в контексті передавання знань);
- створення сприятливих умов для замовника (наприклад, у готелях і ресторанах).

У наведеному нормативному акті під послугою розуміють результат, як правило, нематеріальний, однієї дії (операції), що обов'язково пов'язана зі співробітництвом між постачальником та замовником. Слід наголосити про слушність такого визначення послуги, а саме – як нематеріальної продукції, яка завжди виникає у процесі взаємодії між учасниками, та можливості сторін впливати на кінцевий результат.

Поняття «послуга» використовується й у правових актах, виданих у рамках Європейського співтовариства за концепцією *acquis communautaire* (доробок спільноти). У ст. 57 (50) Договору про функціонування Європейського Союзу під «послугами» розуміються послуги, «що їх надають зазвичай за винагороду, тією мірою, якою вони не підпадають під дію положень про свободу пересування людей, товарів та капіталу». Зокрема, послуги – це діяльність промислового та торговельного характеру, діяльність ремісників та осіб вільних професій [9].

Стаття 4 Директиви 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Щодо послуг на внутрішньому ринку» від 12.12.2006 при визначенні поняття «послуга» містить посилання на ст. 57 (50) зазначеного Договору і наголошує, що послуга – це будь-яка економічна діяльність, що не є найманою працею, яка зазвичай здійснюється за винагороду [10].

Таким чином, поняття «економічна діяльність» охоплює великий спектр господарських дій, у тому числі виробництво та реалізацію продукції, надання послуг, а також виконання робіт. Тому, в коментованій статті не міститься чіткого розмежування поняття «послуга» від інших видів економічної діяльності.

Натомість, Директива 2006/123/ЄС визначає види діяльності, до яких її положення не застосовуються. Це неекономічні послуги загального значення; фінансові послуги (банківська справа, кредит, страхування, цінні папери, інвестиційні фонди); послуги та мережі електронних комунікацій; транспортні послуги; послуги агенцій із тимчасового працевлаштування; послуги охорони здоров'я; аудіовізуальні послуги; послуги з організації ігор на гроші (лотереї, казино); діяльність, пов'язана з участю в здійсненні публічної влади; соціальні послуги; послуги з охорони особистої безпеки; послуги, що надаються нотаріусами та судовими виконавцями; послуги щодо оподаткування [10].

Власне визначення послуги в праві ЄС надає О. Ю. Щодра, зокрема, як регламентовану діяльність самостійного, тимчасового, нерегулярного характеру, яку виконують за винагороду, на власний ризик фізичні особи, що є громадянами Європейського Союзу та постійно у ньому проживають, або юридичні особи, що засновані в одній з держав-членів ЄС відповідно до законодавства держав-членів з метою одержання прибутку, а також коли така діяльність провадиться в іншій

державі-члені ЄС, ніж держава-член громадянства фізичної особи або держава заснування юридичної особи. Лише сукупність цих обов'язкових елементів формує поняття послуги у праві ЄС – тобто, економічної діяльності, що регулюється положеннями про свободу руху послуг у Договорі про функціонування Європейського Союзу [5, с. 4].

З'ясування сутності поняття «послуга» потрібне і для визначення сфери міжнародно-правового регулювання, яке для такого виду діяльності не застосовується. Відповідно до частини другої ст. 3 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, її умови не застосовуються до договорів, в яких зобов'язання сторони, що поставляє товар, полягає в основному у виконанні роботи чи наданні інших послуг [6]. Тому виникає питання про розмежування поставки товару, що буде вважатися послугою від поставки товару, яке буде мати ознаки договору купівлі-продажу.

Аналіз положення основних міжнародно-правових актів у царині регулювання послуг надає можливість з'ясувати, що поняття «послуга» не має чіткого визначення, що містить ознаки, які б виокремлювали цей вид діяльності від інших різновидів економічних дій.

У національно-правовому регулюванні діяльності щодо надання послуг існує більш ніж 250 нормативно-правових актів, в яких міститься термін «послуга», проте, не всі вони містять визначення цього поняття.

Відповідно до ст. 901 Цивільного кодексу України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [12].

Згідно з п. 14.1.185. Податкового кодексу України постачання послуг – це будь-яка операція, що не є постачанням товарів, чи інша операція з передання права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності [13].

У зазначених дефініціях міститься основна ознака послуги – це будь-яка операція, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності.

Таким чином, на відміну від продукції та результату робіт, які мають матеріальну форму, послуга – це товар «невидимий», що й породжує деякі складнощі її правового регулювання.

Проте п. 17 частини першої ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця з надання (передання) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [14]. Тобто в цій дефініції під послугою також розуміють певне нематеріальне чи

матеріальне благо. Таке неоднозначне пояснення ознак послуги ускладнює її правове регулювання, хоча наукові дослідження з більш детальним аналізом вітчизняного законодавства на предмет визначення поняття «послуга» вже існують [15, с. 323–325]. Причому, слід відмежувати дефініції «послуга», зроблені в рамках юридичної науки, від економічної категорії «послуга».

Як слушно зазначає О. Ю. Щодра, юридична наука розглядає послугу як різновид зобов'язальних правовідносин, а також як вид підприємницької діяльності, наділений характеристиками економічної доцільності, систематичності та правомірності. Економічна наука, натомість, розглядає послуги як різновид товару з специфічними характеристиками, зокрема, як товар нематеріальний, неречовий вид людської діяльності [5, с. 4].

Послугу як специфічний об'єкт цивільних прав, продукт корисної дії або діяльності, що не має майнового вираження, результат якої (послуги) не має юридичного значення і не може бути гарантованим, визначає А. А. Телестакова [16, с. 5–6].

В. В. Луць також стверджує, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає послуги, і корисний ефект такої діяльності не виступає у вигляді певного осяжного матеріалізованого результату, а полягає в самому процесі надання послуги [17, с. 573].

На думку Г. Ю. Шаркової, ключовим моментом, що може охарактеризувати послугу, є корисний результат, якого очікує послугоотримувач від послугонадавача, що може виражатися у майновому характері, оскільки більшість послуг є економічним підґрунтям. Автор наводить такі ознаки послуг:

- мають нематеріальний характер, а їх результат не набуває уречевленого вигляду;
- тісно пов'язані з особою виконавця та процесом вчинення ним певних дій (здійснення певної діяльності);
- не збігаються із самими діями (здійсненням діяльності) виконавця, а існують як окреме явище – певне нематеріальне благо;
- корисний ефект від наданої послуги [4, с. 126–127].

Послугу як дію або діяльність, корисний ефект від якої не має матеріальної форми і споживається в процесі її надання та невіддільний від неї, визначає Ю. П. Бурило [18, с. 12].

Сутність послуги як діяльності, яка не спрямована на досягнення матеріального результату, однак такої, що породжує певне благо, яке має споживну вартість і задовольняє потреби замовника, формулює О. В. Голіна. Дослідниця також зазначає одну із особливостей послуги – вона споживається в процесі її надання [2, с. 83].

Послугу як дію або сукупність дій (діяльність), об'єднаних однією метою – створення корисного ефекту, визначає Н. В. Федорченко [3, с. 172].

Крім того, в науці містяться визначення послуг, залежно від галузей економіки, в яких вони надаються. Відповідно, професійна фінансова послуга – це послуга, що надається систематично або з наміром її постійного вчинення з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Одноразова операція, пов'язана з прийняттям на себе послугонадавачем безумовного зобов'язання з фіксованою сумою фінансових активів перед послугоотримувачами (суб'єктами господарювання і фізичними особами), може бути визнана фінансовою послугою лише у випадку і в порядку, встановлених законом [19, с. 4].

Медична послуга є видом професійної діяльності медичних закладів (організацій) чи фізичних осіб-підприємців, які займаються приватною медичною практикою відповідно до існуючих медичних стандартів, що включає застосування спеціальних заходів стосовно здоров'я у вигляді медичного втручання, потенційним результатом якого є поліпшення загального стану чи функціонування окремих органів або систем організму людини, а також (або) досягнення певних естетичних змін зовнішності. Медичні послуги належать до нематеріальних, негарантованих послуг [20, с. 4–5].

Під страховою послугою розуміють комплекс дій (сукупність фінансових та супутніх операцій) щодо захисту майнових інтересів страхувальників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів та доходів, отриманих від розміщення цих фондів [21, с. 230].

Висновки. Результати аналізу міжнародно-правового регулювання послуг, зокрема Генеральної угоди з торгівлі послугами 1994 р., Кодексу лібералізації поточних невидимих операцій 1961 р., Директив Європейського Парламенту і Ради, нормативних документів Міжнародної організації зі стандартизації свідчать, що однозначне визначення, а в деяких випадках і сама дефініція поняття «послуга» у зазначених актах відсутні, що може призводити до зловживань з боку суб'єктів правозастосування.

Немає узгодженого підходу до визначення поняття «послуга» й у вітчизняному законодавстві. Причому, з огляду на різноманітність економічних видів діяльності, в яких можуть надаватися послуги, це поняття набуває нових специфічних ознак.

Аналіз нормативно-правових та доктринальних положень дає підстави для висновку, що під послугою слід розуміти дію, роботу, операцію, результат господарської діяльності, комплекс заходів щодо надання отримувачу послуги певного, необхідного для нього блага, яке він може спожити як під час отримання послуги (транспортні послуги, побутове, медичне обслуговування), так і використовувати її результати в майбутньому (консультаційні, інформаційні послуги тощо). Таке благо найпевніше може мати ознаки нематеріальних активів

.....

(інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності), ніж матеріальних, та обов'язково бути результатом взаємодії між постачальником послуги та її отримувачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конах С. С. Роль послуг у формуванні ВВП. Молодий вчений. 2014. № 12 (15). С. 159–161.
2. Голіна О. В. Договори про надання послуг у сфері господарювання: правова природа та особливості. Право і суспільство. 2014. № 2. С. 80–87.
3. Федорченко Н. В. До питання про предмет договору про надання послуг. Держава і право. 2014. Вип. 66. С. 165–173.
4. Шаркова Г. Ю. Науково-теоретичні підходи до встановлення ознак послуги як об'єкта цивільних прав. Держава та регіони. 2013. № 1. С. 123–128. Серія : Право.
5. Щодра О. Ю. Правове регулювання руху послуг в Європейському Союзі : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 – міжнародне право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 22 с.
6. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980. Офіц. вісн. України. 2006. № 15. Ст. 1171.
7. Генеральна угода про торгівлю послугами СОТ від 15.04.1994. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_017.
8. Оцінювання відповідності : Вимоги до органів, що сертифікують продукцію, процеси та послуги (згідно з ISO/IEC 17065:2012) : норм. док. Міжнародної організації зі стандартизації. URL : http://www.ecolabel.org.ua/images/page/iso_17065_2012.pdf.
9. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 року (консолідована версія). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
10. Щодо послуг на внутрішньому ринку : Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 12.12.2006. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_906.
11. Кодекс лібералізації поточних невидимих операцій : рішення Ради Організації економічного співробітництва та розвитку від 12.12.1961. URL : <http://oecdru.org/rusweb/general/codex.htm>.
12. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. Відом. Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
13. Податковий кодекс України від 02.12.2010. № 2755-VI. Відом. Верховної Ради України. 2011. № 13–17. Ст. 112.
14. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12.05.1991. Відом. Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.
15. Тищенко Ю. В. Послуга як предмет правового регулювання. Сервісна економіка в умовах глобальної конкуренції: правовий та інституційний виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лист. 2017 р.) ; відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 508 с.
16. Телестакова А. А. Система договорів про надання послуг в цивільному праві України : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 25 с.
17. Дзера О. В., Кузнецова Н. С., Луць В. В. Зобов'язальне право: теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
18. Бурило Ю. П. Особливості розмежування інформаційних та інформаційно-інфраструктурних робіт і послуг. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Вип. 22. Ч. I. Т. 2. 2013. С. 11–14. Серія : Право.

19. Дроздова Н. В. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 23 с.
20. Михайлов С. В. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 18 с.
21. Льченко Г. О. Цивільно-правові аспекти визначення поняття «страхова послуга». Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. 2013. С. 227–231. Серія : Право.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018.

Tyshchenko Yu. The concept of «service»: in international and national law.

Background. *There are some problems of legal regulation of services. This is the ambiguity of the definition of the category «service».*

Analysis of recent research and publications. *The works of Golina A. V., Dzera A. V., Drozdova N. V., Kuznetsova N. S., Luts V. V., Mikhaylov S. V., Telestakova A. A., Shchodra A. Yu., Fedorchenko N. V., Sharkova G. Yu. and others are devoted to the problems of the definition of the concept of «service».*

The aim of the article is the analysis of the provisions of national and international legal acts, doctrinal works on the definition of «service» and the formulation of the author's definition of this concept.

Materials and methods. *Methodological basis is a number of methods: dialectical, system-functional, comparative-legal, method of generalization.*

Results. *The service is subject to legal regulation of national and international legislation. The General Agreement on Trade in Services 1994 lacks the definition of «service». The annexes to the GATS contain legal regulation of trade in certain types of services. «Service» in the understanding of the Code of Liberalization of Current Invisible Operations, 1961, does not have an abstract general character. The national legislation contains more than 250 normative legal acts, which contain the term «service». However, the definition of this concept is not unambiguous, and some regulatory legal acts do not contain the definition of «services». The definition of «service» was implemented in the domestic doctrine. It is necessary to separate the definitions of «services» in legal science from the economic category of «service».*

Conclusion. *A service should be understood as an action, a job, an operation, the result of an economic activity, a set of activities, etc., regarding the provision to the recipient of a service of a certain good for him, which he can consume both when receiving the service (transport services, medical care), and use its results in the future (consulting, information services, etc.). And such good has signs of intangible assets (information, results of intellectual activity).*

Keywords: *economic activities, service, supply of services, international legal regulation of services, national legal regulation of services.*

REFERENCES

1. Konah S. S. Rol' poslug u formuvanni VVP. Molodyj vchenyj. 2014. № 12 (15). S. 159–161.
2. Golina O. V. Dogovory pro nadannja poslug u sferi gospodarjuvannja: pravova pryroda ta osoblyvosti. Pravo i suspil'stvo. 2014. № 2. S. 80–87.
3. Fedorchenko N. V. Do pytannja pro predmet dogovoru pro nadannja poslug. Derzhava i pravo. 2014. Vyp. 66. S. 165–173.

4. Sharkova G. Ju. Naukovo-teoretychni pidhody do vstanovlennja oznak poslugy jak ob'jekta cyvil'nyh prav. Derzhava ta regiony. 2013. № 1. S. 123–128. Serija : Pravo.
5. Shhodra O. Ju. Pravove reguljuvannja ruhu poslug v Jevropejs'komu Sojuzi : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.11 – mizhnarodne pravo. Kyi'v. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyi'v, 2011. 22 s.
6. Konvencija OON pro dogovory mizhnarodnoi' kupivli-prodazhu tovariv vid 11.04.1980. Ofic. visn. Ukrai'ny. 2006. № 15. St. 1171.
7. General'na ugoda pro torgivlju poslugamy SOT vid 15.04.1994. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_017.
8. Ocinjuvannja vidpovidnosti : Vymogy do organiv, shho sertyfikujut' produkciju, procesy ta poslugy (zgidno ISO/IEC 17065:2012) : norm. dok. Mizhnarodnoi' organizacii' zi standartyzacii'. URL : http://www.ecolabel.org.ua/images/page/iso_17065_2012.pdf.
9. Dogovir pro funkcionuvannja Jevropejs'kogo Sojuzu vid 25 bereznja 1957 roku (konsolidovana versija). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
10. Shhodo poslug na vnutrishn'omu rynku : Dyrektyva 2006/123/JeS Jevropejs'kogo Parlamentu i Rady vid 12.12.2006. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_906.
11. Kodeks liberalizacii' potocznyh nevydymykh operacij : rishennja Rady Organizacii' ekonomichnogo spivrobotnytstva ta rozvytku vid 12.12.1961. URL : <http://oecdru.org/rusweb/general/codex.htm>.
12. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny № 435-IV vid 16.01.2003. Vidom. Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2003. № 40. St. 356.
13. Podatkovyj kodeks Ukrai'ny vid 02.12.2010. № 2755-VI. Vidom. Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 2011. № 13–17. St. 112.
14. Pro zahyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrai'ny № 1023-III vid 12.05.1991. Vidom. Verhovnoi' Rady URSR. 1991. № 30. St. 379.
15. Tyshhenko Ju. V. Posluga jak predmet pravovogo reguljuvannja. Servisna ekonomika v umovah global'noi' konkurencii': pravovyj ta instyucijnyj vymiry : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyi'v, 15–16 lyst. 2017 r.) ; vidp. red. A. A. Mazaraki. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2017. 508 s.
16. Telestakova A. A. Systema dogovoriv pro nadannja poslug v cyvil'nomu pravi Ukrai'ny : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.03 – cyvil'ne pravo ta proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukrai'ny. Kyi'v, 2008. 25 s.
17. Dzera O. V., Kuznecova N. S., Luc' V. V. Zobov'jazal'ne pravo: teorija i praktyka. Kyi'v : Jurinkom Inter, 1998. 912 s.
18. Burylo Ju. P. Osoblyvosti rozmezhuvannja informacijnyh ta informacijno-infrastrukturnykh robot i poslug. Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu. Vyp. 22. Ch. I. T. 2. 2013. S. 11–14. Serija : Pravo.
19. Drozdova N. V. Dogovir pro nadannja finansovyh poslug u cyvil'nomu pravi Ukrai'ny : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.03 – cyvil'ne pravo ta proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Kyi'v. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyi'v, 2005. 23 s.
20. Myhajlov S. V. Cyvil'no-pravova vidpovidal'nist' u sferi nadannja medychnyh poslug : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.03 – cyvil'ne pravo ta proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Harkiv, 2010. 18 s.
21. Il'chenko G. O. Cyvil'no-pravovi aspekty vyznachennja ponjattja «strahova posluga». Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu. Vyp. 22. Ch. II. T. 1. 2013. S. 227–231. Serija : Pravo.